

**ԼՅՈՒԴՎԻԳ ՄԻՐԶՈՅԱՆ
(ԵՊՀ)**

**ՊԱՇՏԱՍՈՒՆՔԱՅԻՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐ
«ՄԱՍՆԱ ԾՈՒՆՐ» ԷՊՈՍՈՒՄ**

Պաշտամունքային երևույթների ակունքների ընկալման ու բացահայտման համար պարտադիր է նրա ընդգրկման տարածքի հնագիտական և ազգագրական, անգամ քաղաքական իրականության վերհանումը:

Երկնային լուսատուների պաշտամունքային դրսևորումները պատմամշակութային առումով կարևորվում են ժայռապատկերների, էպոսի աղերսները, որ ցուցանում են հայոց հոգևոր կերտվածքի, մտածողության և հավատքի լուսապաշտական հիմքերը:

Լուսային և առհասարակ տիեզերքին և լուսատուներին առնչվող պատկերացումներն ու հատկանիշները բազմազանորեն են արձանագրված հայոց մշակույթի գրեթե բոլոր ոլորտներում՝ նախնադարյան արվեստ և պաշտամունք, լեզու և բանահյուսություն, գիր և գրականություն, երաժշտություն և պար, շինարվեստ և կերպարվեստ, կիրառական արվեստ և տեխնիկա, գիտություն, կրթություն, իրավունք և այլն¹: Մշակույթում ուղղակի և խորհրդանշանային ձևերով արտացոլման հիմքում Արևի լույսի կարևորության գիտակցումն է, որ ծագել է վաղնջագույն ժամանակներում: Այս գիտակցման պատկերային արտահայտությունն են Հայկական լեռնաշխարհի բյուրավոր ժայռապատկերները, որ նախաքրիստոնեական շրջանի հայոց արարող ոգու վառ դրսևորումն են (մ.թ.ա. VII-I հազ.): Դրանցում առկա արևանշաններն ու կեռիաչերը (սվաստիկա) մատնանշում են մեր նախնյաց աշխարհընկալումային համակարգում Արևի գրաված կենտրոնական տեղը: Ժայռապատկերներում դրանք պատկերված են թե՛ մեկուսի շքեղ ու խոշոր և թե՛ մարդու առօրյան ցուցադրող կտավներում²:

¹ Վարդումյան Գ., Թոխատյան Կ., Լույսի և արևի պաշտամունքի դրսևորումները «Մասնա ծոեր» էպոսում, Հայկական «Մասնա ծոեր» էպոսը և համաշխարհային էպիկական ժառանգություն. - Միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 2004, էջ 89:

² Մարտիրոսյան Հ., Գեղամա լեռների ժայռապատկերները, Երևան, 1981, աղ. 64-3, 80, 61, 3: Բսրայեյան Հ., Պաշտամունքն ու հավատալիքը ու բրոնզեդարյան

Ղևոնդ Ալիշանը հայոց պաշտամունքային համակարգի հիմքում Արեգակն է տեսնում: Նա հայոց «Արեգակնապաշտ» լինելու բազմաթիվ վկայություններ է բերում՝ «Տարոնի Արեգակնաձագ բլուր», «Մյունյաց Արևիք գավառ», «Կաղզվանի կողմերում Արևորդի լեռներ», «Արեգակնապաշտների աղանդ», որ «Արևորդիք» են կոչվել և այլն³:

Հնագիտությունը, ազգագրությունը և հատկապես բանահյուսությունը լուսարևային պատկերացումների բազմապիսի վկայություններ են արձանագրել⁴: Այն առավել ընդգծված է արտացոլվել ազգային էպոսում. գործրինակ՝ սրբազան երկվորյակներ Սանասարն ու Բաղդասարը հրեղեն են՝ «մենք, որ կանք խրեղենից ծներ ենք»⁵, «Սանասար աղբրի ջուր խմեց – չորացավ – լցվավ, դարձավ հրեղեն»⁶: Ոսկեհեր Դեղձունը՝ նույն ինքն արեգակն է, որին հափշտակել էր ծովային Վիշապը, և վիշապին սպանելուց հետո «անձրև-հեղեղ եկավ, կայծակ-փայլակ շամփրեց», «իսկ առավոտուն ինչ լույս բացվավ, տեսան Դեղձուն Ծամին պատուհաններ բացվե. էնոր լույս տվեր ի քաղաք»⁷:

Առյուծ Մհերն արևի աստված Միհրի նախատիպն է, որը «պաշտվել է որպես ամռան արևի աստված»⁸ նրա կին Արմաղանն էլ «Արևու պես փել կիտա»⁹:

Հայաստանում, Երևան, 1973, նկ. 17, էջ 47:

³ Ալիշան Ղ., Հայոց հին հավատքը կամ հեթանոսական կրոնը, Երևան, 2002, էջ 50-52:

⁴ Հայ բանահյուսությունը՝ թե՛ արձակ պատմողական, թե՛ չափածո երգային, և թե՛ բանաձևային ու առակ, զրույց, հուշապատում և այլ ժանրերում Արևի և Լույսի ուշագրավ արտացոլումներն են արձանագրել. - «Ապրի արևդ» (օրհնանք), «էն արդար ըրեքնակը վկայ» (երգում), «Յերկեն արև էղնիս» (բարեմաղթանք), «Իդա արև տայք ու պատիժ» (անեծք), «Արև ես, ամա ուրիշին լույս կիտաս» (առած), «Ով մերը մեր արեգակ, դու հասնիս օգնության», «Լույսը բացվի՝ բարին հետը» (աղոթք) կամ ժողովրդական ասություններից՝ «Լույսը բացվի՝ բարին հետը», «Լույսը քեզ տեսնողին» և այլն (Հարությունյան Ս., Ժողովրդական բանահյուսություն, Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ. 4, Երևան, 1978, էջ 291):

⁵ Սասնա Շոեր, հ. Ա, խմբագրեց Մ. Աբեղյան, աշխատակցությամբ Կ. Մելիք-Օհանջանյան, Երևան, 1936, էջ 1032: Սասնա ծոեր, աշխատությամբ Ս. Հարությունյանի, Երևան, 1977, էջ 562:

⁶ Սասունցի Դավիթ. Հայ ժողովրդական հերոսավեպ, առաջաբան, բառարան, ծանոթագրություն Ս. Հարությունյանի, Երևան, 1981 (այսուհետ՝ ՀԺՀ), էջ 40:

⁷ Աբեղյան Մ., Երկեր, հ. Ա, էջ 417, Սասունցի Դավիթ, ՀԺՀ, էջ 70:

⁸ Իսրայելյան Հ., նշված աշխատություն, էջ 34, 62, 64-65:

Կ. Մելիք-Օհանջանյանը «Մասնա Ծներ» էպոսի մի շարք անձնանուններ **Հոտոտ-մոտոտ, Խոր Մանուկ**, Ծովինար համոզիչ կերպով վերլուծում և կապում է Միհրի առասպելների և պաշտամունքի ոլորտներին, բացահայտում նրանց, ինչպես նաև Մեծ ու Փոքր Մհերների դյուցազնական արարքների առնչությունը Միհրական հնագույն առասպելների հետ, փորձում է հարցադրման կարգով ֆունկցիոնալ ու ժառանգական աղերսներ սահմանել մի կողմից դյուցազուն Հայկի և իրանական ու հունական երկնքի ու ժամանակի աստվածություններ Զովանի, Ուրանոսի և Տիտան Քրոնոսի միջև, մյուս կողմից՝ Հայկի, վիպական Դավթի ու Քեռի Թորոսի միջև, վերջիններիս դիտելով իբրև Հայկի տարբեր ֆունկցիաների ժառանգորդներ¹⁰:

Դյուցազնավեպում գլխավոր հերոս Դավիթն արևամարտիկ է՝ «պայծառ, գեղեցիկ, լուսավոր և ամենաուժեղ, ամենակարող, որ կովում է Արևու շողերի հետ ու փորձվում ոսկու և կրակի շեղջերով: Նրա կին Խանդութը՝ կանացի սիրո և հավատարմության, անձնագոհության և արժանապատվության մարմնավորում է՝ «Առյուծն առյուծ է, թե կին, թե մարդ, այսինքն՝ էգ, թե որձ»¹¹, և անունից բխող՝ խանդի, խանդավառության ու խանդադատանքի միաձույլ անձնավորումը (Խանդութ՝ վառվռուն, փայլուն, խանձող)¹²: Էպոսում Խանդութը ներկայացված է իմաստությամբ, Մհերամայր-Արևամայր և շատ այլ գծերով Խանդութն աղերսում է արևային Դեղձուն-Ծամին, իսկ Մհերի կերպարն ինքը երկատված է Մեծ և Փոքր Մհերների միջև¹³:

Առավել ցայտուն արտահայտված է Փոքր Մհերի արևային էությունը, որը էպոս մտած Միհր-Արեգակն է¹⁴: Նա աստվածամարտիկ է. «Դարձավ աստծուց խնդրեց՝ որ կամ կռիվ մի տա իրեն, կամ իրեն

⁹ Մասնա Ծներ, աշխ. Ս. Հարությունյանի, էջ 145:

¹⁰ Մելիք-Օհանջանյան Կ., Միթրա-Միհրը «Մասնա Ծների» մեջ, Գրական-բանասիրական հետազոտումներ, գիրք I, Երևան, ՀՍՄՀ ԳԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրակ. ինստ., 1946, 269-327 էջ:

¹¹ Մասնա Ծներ, հ. Բ, մաս Ա, խմբագրեց Մ. Աբեղյան, աշխատակցությամբ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1944, էջ 316:

¹² Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, հտ. Բ, Երևան, 1973, էջ 328-330:

¹³ Սասունցի Դավիթ, Հայ ժողովրդական էպոս, Երևան, 1939, էջ XXVII:

¹⁴ Գրիգորյան Գր., Սասունցի Դավիթ էպոսի զարգացման շրջանները և պատմական շերտերը, Երևան, 1989, էջ 79:

ամանաթ առնի»¹⁵, արդարության, ճշմարտության և փրկության գաղափարակիր՝ Արևի հանգրվան քարաժայռում փակված: Բսկ նրա կին Գոհարը նախագգուշացնում է Մհերին. «տե՛ս արևը չը զարնի»¹⁶, կրելով էպոսի հայ կանանց բնորոշ միավորող խորհրդատու կեցուցիչ էությունը:

Երկնային և լուսարևային հատկանիշներ են կրում նաև էպոսի մյուս կերպարները՝ Վերգոն (ցռան-անձրև) և Մասնա Պառավը (արտատեր), Աստղու Ցուլածինը, Խոռ Մանուկը, Ճնճղափորիկը և Չմշկիկը:

Արևի պաշտամունքի կենդանակերպ դրսևորումներն են ձին, արծիվը, առյուծը, որոնց միահյուսվածքն է Քուռկիկ Ջալալին, որ թռչում է արծվի, կռվում՝ առյուծի նման: Նա «ծովային հրեղեն է, նույն ծովից, որից Մանասարը թռչում է ամպերն, արեգակ, քամի է ու քամու պես սլանում է իբրև փոթորիկ, շնչով կոտորում»¹⁷, խոսում մարդու նման՝ «Մեր ազգին ի վերուստ ա. ձիանքն իմաստուն են»¹⁸, և որպես երկնային աստվածություն, արև-հուր, նա իրար է կապում նախասկզբնական երեք տարերքը՝ ջուրը, երկիրը, երկինքը: Քուռկիկ Ջալալուց անբաժան է «Երկնուց իջած Թուր կեծակին»¹⁹:

Պատերազմի ու հաղթանակի աստծու գծերով օժտված Քեռի Թորոսը, որին էպոսագետները դիտում են որպես արևի արբանյակների հայր, սկզբնապես հանդես է եկել որպես արևի աստված, մարդկանց առողջություն և անմահություն պարգևող ոգիների տիրակալ²⁰: Նա, սատարելով Մասնա դիցապատումի բոլոր հերոսներին, իբրև հավիտենական՝ անսկիզբ և մշտագոյ, խորհրդատու կեցուցիչ էություն, միահյուսում է դյուցազուններին:

Էպոսում արտացոլված հնագույն հավատալիքներից են աստղահմայությունը կամ աստղագուշակությունը՝ կապված հերոսների ճակատագրերի փոփոխության հետ (Մասնա աստղ Դավիթ, Մսրա աստղ Մելիք) հոգեպատությունը:

Ջրի պաշտամունքային դրսևորումներ. նախնիների մասին պատկերացումները կազմում են նաև կրոնի վաղնջագույն ձևերից մեկի՝

¹⁵ Մասունցի Դավիթ. ՀԺՀ, էջ 314:

¹⁶ Մասունցի Դավիթ, ՀԺՀ, էջ 305, 307:

¹⁷ Աբեղյան Մ., Երկեր, հ. Ա, էջ 415:

¹⁸ Աբեղյան Մ., Երկեր, հ. Ա, էջ 411:

¹⁹ Մասունցի Դավիթ, ՀԺՀ, էջ 39:

²⁰ Գրիգորյան Գ., նշված աշխատություն, էջ 83:

տոտեմիզմի առասպելաբանական կերպարների համակարգը, ըստ որի մարդկային տոհմը կամ ցեղն իր ընդհանուր արյունակցական մերձությունը և ծագումը կապում է կենդանիների, բույսերի, բնության երևույթների և առարկաների հետ²¹: Տոտեմ նախնիները շատ հաճախ իրական մարդիկ չեն, այլ հիմնականում սերում են կենդանիներից կամ բույսերից, հազվադեպ՝ բնության երևույթներից կամ տարրերից՝ ծովից, ջրից, որոտից, կայծակից և այլն²²:

«Սասնա ծռեր» էպոսի տարբեր պատումներում քողարկված և բացահայտ ձևով արտահայտված են ջրի՝ որպես տոտեմական նախնու պաշտամունքի դրսևորումներ²³: Էպոսն սկսվում է երկվորյակներ Սանասարի և Բաղդասարի առասպելով. վերջիններիս նախամայրը տիեզերքի ջրային տարերքն անձնավորող մայր դիցուհին է՝ Ծովինար, Ծովյալ կամ Ծովիան խաթունը՝ անունը բաղադրված հայերեն «ծով» բառից: Ծովինարը, ում անվան ստուգաբանությունը ցույց է տալիս նրա կապը ծովի, ջրային տարերքի հետ²⁴, ամուսնությունից առաջ, Համբարձման տոնին, դուրս է գալիս զբասանքի աղջիկների և իր քեռմոր հետ, հետո նրանք առանձնանում են աղջիկներից, երկար զբոսնելուց հետո հասնում են աղի մի ծովի, այդ ժամանակ Ծովինարը ծարավում է և աստծուց մի աղբյուր խնդրում. Աստծո կամքով ծովը բացվում է և մի կանթաղբյուր է բխում²⁵: Ծովինարն աղբյուրի ջրից հղիանում է: Սա բավական ծանոթ պատկեր է, որն ամիջապես հիշեցնում է աշխարհի ժողովուրդների առասպելաբանությունը, ըստ որի՝ հրաշագործ աղբյուրներից ծնվում են երկվորյակ հերոսներ:

²¹ Հարությունյան Ս., Հին հայոց հավատալիքները, կրոնը, պաշտամունքն ու դիցաբանությունը, Երևան, 2001, էջ 7:

²² Токарев С., Религия австралийцев, - Народы мира. Народы Австралии и Океании, Москва, 1956, с. 223-224.

²³ Ծատուրյան Զ., Ջուրը որպես տոտեմ նախնի «Սասնա ծռեր» էպոսում, Հայ ժողովրդական մշակույթ, XIV, Երևան, 2007, էջ 101:

²⁴ Ըստ Մ. Աբեղյանի «ծովյան» բառը՝ չի կարելի այլ կերպ ստուգաբանել, քան կազմված ծովարմատից և հաճախ գործածվող յան վերջածանցով, որը ցույց է տալիս սերում, ծագում: Ծովինար անունը ածանցված է ծովյան բառից՝ ար վերջածանցով (Մ. Աբեղյան, Հայ ժողովրդական հավատքը, Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Ե, Երևան, 1975, էջ 71): Իսկ Վ. Բդոյանի համոզմամբ՝ «մեր էպոսի Ծովինարը նույնպես ջրային տարերքի աստվածուհի Նարից (Հուրի-փերիից) է ծագում» (Վ. Բդոյան Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում, Երևան, 1972, էջ 497):

²⁵ Սասունցի Դավիթ, Հայ ժողովրդական էպոս, Երևան, 1961, էջ 25:

Այժմ քննարկենք ջրի պաշտամունքի տեղն ու դերը հայ ժողովրդի հավատալիքներում: Ուշագրավ է, որ ժողովուրդը այնքան է հավատում ջրի ամենագոր ուժին, որ զանց է առնում տղամարդուց հղիանալու հնարավոր տարբերակը և իրական է համարում կնոջ հղիացումը կապել տոտեմական նախնիների, ինչպես օրինակ՝ ջրի, կենդանիների, բույսերի, բնության տարրերի հետ: Ի դեպ էպոսում ոչ միայն ջրային ծագում ունի Օռվինարը, այլև Սասնա տան Քեռի Թորոսը: «Թորոս» անունը կապվում է խոնավություն և անձրև հասկացությունների հետ²⁶: Այստեղից կարելի է հետևություն անել, որ ջրային ծագում ունեցող նախնիներից պետք է ջրային ծագում ունեցող սերունդներ ծնվեն: Ժողովրդական պատկերացումների համաձայն ջրային ծագում ունեցող հերոսները սովորական մարդիկ չեն, նրանք առասպելական հզոր հսկաներ են, որոնք և՛ արտաքինապես, և՛ բնությամբ տարբերվում են մյուսներից:

Էպոսի հերոսների ջրային ծագումը ցայտուն դրսևորվում է նաև վեպի այն հատվածում, թե Սանասարը և Բաղդասարն ինչպես են որոշում տուն կառուցելու վայրը: Հեռանալով խալիֆի մոտից, երկար թափառելուց հետո հասնում են մի մեծ գետի և զարմանում են՝ տեսնելով, որ նրա միջով մի բարակ առվակ է կտրում անցնում՝ չխառնվելով գետի ջրերին: Այստեղ ուշագրավ է երկու եղբայրների երկխոսությունը.

- Էդ ջուր ազնացորդ ջուր է,
Ով որ էդոր ական ջուրըն խմե,
Էդպես կտրիճ կըլնի,
Էնոր մեջքըն գետին տվող չիլնի²⁷:

Վեպի տարբեր պատումներում ի հայտ է գալիս կաթնաղբյուրների նկատմամբ հայ ժողովրդի հավատը: Վեպի մյուս հերոսները՝ Սանասարը, Մհերը, Դավիթը, իրենց գորությունը ստանում են ջրից, հատկապես կաթնաղբյուրներից:

Ըստ էպոսի տվյալների՝ ջուրը նաև օժտված է բուժիչ հատկությամբ, ինչի նկատմամբ հայ ժողովրդի խոր հավատը ցայտուն դրսևորվում է հատկապես էպոսի այն դրվագում, երբ Քուռկիկ Ջալալին խնդրում է Դավթին իր վիրավոր կողերին ջուր լցնել: Այդ մասին է վկայում Մ. Աբեղյանը. «Հայերի մեջ ևս աղբյուրների պաշտամունքը

²⁶ Петросян Э., Боги и ритуалы древней Армении, Ереван, 2004, с. 89.

²⁷ Սասունցի Դավիթ, 1961, էջ 17:

կապված է այն հավատալիքի հետ, թե դրանք առողջություն են պարզկում»²⁸:

Ժողովրդական գրույցներում ըստ ականավոր բանագետ Ս. Հարությունյանի²⁹, Ծովինարը ամպրոպային ոգի է, ձիավոր հեծյալ, որ ամպրոպի ժամանակ հրեղեն ձիով շրջում է ամպերի մեջ, կայծակ ու որոտ արձակում՝ անձրև կամ կարկուտ ուղարկելով երկիր: Ծովինարը մտել է հերոսավեպ՝ պատմականացել, դարձել հայոց թագավորի (Գագիկի) դուստր: Ծովից բխող աղբյուրներից խմած երկու բուռ ջրից հղիանում է և ծնում երկվորյակ դուստրներ: Ջուրը դառնում է ժառանգորդային կարևոր սկզբունք. Սանասարն իր դուստրական գործությունը, հրեղեն ձին, թուր կայծակին ձեռք է բերում ծովի հատակից՝ այնտեղ բխող կաթնաղբյուրից ջուր խմելով. երկվորյակներն իրենց տունը շինում են հզոր ակունքի վրա, ունենում հզոր ժառանգ: Սանասարի որդի Մեծ Մհերը մարտից առաջ լողանում է հայրենի Կաթնաղբյուրի ջրով, նույնը կատարում է նրա որդի Դավիթը, որն անգամ սպանվում է ջրի մեջ լողանալիս: Հետաքրքիր է, որ վեպի հերոսները կաթնաղբյուրներում լողանալով առնականանում են, ընդունում ֆիզիկական մեծ չափեր, դառնում գրեթե անխոցելի, այսինքն՝ վերածնվում են:

Էպոսի մեկ այլ հատվածում, երբ Դավիթը հորեղբորից ստանում է հոր գեները, Քուռկիկ Ջալալին և Խաչ Պատերազմին, Քառասուն ճյուղ Ծամբ՝ նրա տատը, իմանալով դա, դուրս է գալիս սզից և դիմավորելով Դավթին, խնդրում է Քուռկիկ Ջալալուն Դավթին տանել հոր կաթնաղբյուրի մոտ, որպեսզի նա լողանա ու գերբնական ուժ ստանա, դրանից հետո նրան տանի հոր փորձության սյան մոտ, որպեսզի իր զարկով փորձի իր ստացած գործությունը: Այսինքն՝ սա ևս նվիրագործման մի յուրահատուկ ծես է, որն անցնելուց հետո միայն նա գնում է մելիքի (Մարա) դեմ: Այսպիսով, էպոսի գլխավոր հերոսների մեջ արտացոլվում են ժողովրդի իդեալները, որոնց արտահայտողը պետք է ունենա սովորական մարդկանցից տարբերվող նախնիներ՝ կիսաառասպելական, աստվածային: Սասնա տան հիմնադիր նախնիների՝ Սանասարի և Բաղդասարի ծագումնաբանության մեջ վառ կերպով արտահայտվում

²⁸ Աբեղյան Մ., Հայ ժողովրդական հավատքը, էջ 52:

²⁹ Հարությունյան Ս., «Սասնա Ծռեր»-ի ծիսաառասպելական մի քանի հատկանիշների մասին, Պատմաբանասիրական հանդես, 2001, թիվ 1, էջ 76-77:

են հայ ժողովրդի նախնական հավատալիքներից մեկի՝ ջրի, որպես տոտեմական նախնու պաշտամունքի դրսևորումներ:

Ջրի պաշտամունքի հետքերը դրսևորվում են նաև էպոսի մյուս հերոսների՝ Ձենով Հովանի և Յոան Վերգոյի կերպարներում: Հայտնի է, որ Ձենով Հովանին, նաև Քեռի Թորոսին համարում են ամպրոպի աստված, նրա անվան մեջ ակնհայտորեն արտահայտվում է կապը որոտի և անձրևի հետ: Հ. Օրբելին երկնային ջրերի առաքողի կերպարի արտացոլում է տեսնում Յոան Վերգոյի մականվան մեջ, ըստ որի՝ «ցոան» հայերենում նշանակում է ջրաղացի փողրակ, որը ջուր է մղում ջրաղացի անվացրանքի վրա, հետևաբար մականվան մեջ կարող է թաքնված լինել ջրի ժայթքման հասկացությունը³⁰:

Էպոսի իր գրած տարբերակի առնչությամբ Գ. Սրվանձտյանցը հակիրճ ակնարկներով անդրադառնում է գրեթե բոլոր այն էական խնդիրներին՝ վիպասանների և վեպի տիպը, լեզուն, պատմական հիմքն ու հիշատակները, աշխարհագրական տեղավայրերը, գործող անձինք ու անունները, հիմնական բովանդակությունը, գեղջկական ազգային կենցաղի ու սովորույթների արտացոլումը, գեղարվեստական պատկերավորումը և այլն, որոնք հետագայում դարձան վեպը հետազոտող մասնագետների հիմնահարցերը: Դրանցից մեկն էլ Մհերի մասին առասպելն է: Առասպելն ինքնին շատ է արժեքավոր ու տիեզերագիտական, նույնքան արժեքավոր է Սրվանձտյանցի խորամիտ կռահումը այն մասին, որ Մհերն, ըստ առասպելի, հանդես է գալիս իբրև տիեզերքի բախտը տնօրինող աստվածություն: Մհերի կերպարի մեջ նա զգում է ու տեսնում է Միհր կամ Միթրա աստծու անվան ու գործառույթի արտացոլանքը: Ավելին, Սրվանձտյանցը, ելնելով Մհերի դոան հարավ նայող արևահայաց դիրքից, միանգամայն ճիշտ է կռահում այդ հուշարձանի երբեմնի պաշտամունքատեղի լինելը³¹:

Հայագիտության մեջ հետագայում հիմնավոր կերպով ապացուցվեց, որ իսկական վիպական Մեծ և Փոքր Մհերի կերպարներում արտացոլվել են հին Միհր-Միթրա աստվածության անունն ու գործառույթները, իսկ Ի. Դյակոնովի կողմից 1980-ական թթ. առաջ քաշվեց մի ուշագրավ տեսակետ, ըստ որի՝ Վանի քարայրից միջնամասի «Մհերի դուռ» անվանումը նույնական է ուրարտական արձանագրություններում հաճախակի հիշատակվող «Խալդիի դարբասներ» անվան հետ,

³⁰ Սասունցի Դավիթ, 1961, էջ LII-LIV:

³¹ Սրվանձտյանց Գ., Երկեր, հ. 1, Երևան, 1978, էջ 84-86:

կառուցված Իշպուհինի և նրա որդի Մենուայի կողմից, որ Մհերի դուռը հնում եղել է Խալդի աստծու պաշտամունքատեղի և միայն հետագայում հայացվել և համադրվել է Միհր աստծու անվանն ու պաշտամունքին³²:

Երկնային լուսատուների այսօրինակ առատությունն ու բարձրարժեքությունն առհավատյան են հայոց «Սասնա ծռեր» ժողովրդական վեպի ակունքների վաղնջականության, թեպետ Էպոսի վաղնջական ձևավորումը վերագրվում է X դարին:

Հոգևոր կտրվածքի, մտածողության և հավատքի այսօրինակ լուսեղեն ոլորտներում կայացած, հարատևած և զարգացող, ի սկզբանե Արեգակն արդար և Լույս պաշտած հայերս այժմ էլ ի գորու են շարունակելու մարդկային ճշմարիտ արժեքների մնայուն աշխարհը:

Էպոսի տարբեր պատումներում ի հայտ են գալիս ջրի՝ որպես տոտեմ նախնու պաշտամունքի դրսևորումներ՝ սկսած Սասնա տան հիմնադրումից: Ջրի ամենագոր էության, հրաշագործ աղբյուրների (Կաթնաղբյուր) մասին հայ ժողովրդի խոր հավատի այն արտահայտությունն է, որ հայոց պատկերացումներում հնարավոր է համարվում աղջկա հղիանալը ջրից: Սա վկայում է հայոց մեջ տոտեմական հավատալիքների կենսունակության մասին, քանզի տոտեմական առասպելաբանությանն է բնորոշ նախնու սերումը բխեցնելը կնոջ և բնության կապից՝ սերնդագործության վառ արտահայտություն է:

LYUDVIG MIRZOYAN
(YSU)

SOME CULTIC ASPECTS IN THE EPIC OF “DAREDEVILS OF SASUN”

The Armenian national epic, “Daredevils of Sasun”, was first discovered and presented in 1873 by Garegin Srvandztyants. The present article focuses on some cultic aspects attested in the above mentioned epic. In this respect, discussing the images of the main heroes of the epic, we single out certain aspects such as that of sun and water. Another section is related to the cult of ancestors.

³² Дьяконов И.М.. К вопросу о символе Халди. – Древний восток, 4, Ереван, 1983. с. 191-192.